
Kontinuita a změna přesvědčení o distributivní spravedlnosti v České republice v letech 1991 až 2009*

PETR MATĚJŮ**

Vysoká škola finanční a správní, Praha

MICHAEL L. SMITH

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Continuity and Change in Beliefs about Distributive Justice: the Czech Republic between 1991 and 2009

Abstract: The article analyses changes in beliefs about distributive justice in the Czech Republic from 1991 to 2009 in an international comparative perspective. Based on previous analyses and published work, the article formulates the hypothesis that the process of crystallisation of the two main ideologies or norms of distributive justice, namely *meritocratic* and *egalitarian* ideologies, which was confirmed in analyses carried out from 1991 to 1995, continued in later years. The article draws on the fundamental theories of distributive justice and utilises data from surveys carried out in 1991, 1995, 2006 and 2009, which the authors analyse in terms of measurement and structural models. The models confirm the hypothesis that the crystallisation of norms of distributive justice continued in more recent years, and that at present these norms are internally structured in almost the same way as in advanced democracies. These norms are thus closely tied to the stratification system, which means that meritocracy has solidified its position as the dominant norm of distributive justice, whereas egalitarianism has gradually become a 'challenging' norm preferred by individuals in lower-status positions in the stratification system.

Keywords: distributive justice, legitimacy of inequality, meritocracy, redistribution, stratification, social transformation.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2012, Vol. 48, No. 1: 65–84

Úvod

Představy o distributivní spravedlnosti a normy, které lidé v této oblasti vědomě či nevědomě uplatňují, hrají významnou roli v demokratické politice. Podstatným způsobem ovlivňují legitimitu ekonomických a sociálních nerovností a formují

---

* Tato stať vznikla díky grantu GAČR „Od destratifikace ke stratifikaci? Vývoj sociálně-stratifikačního systému v České republice v letech 1991–2009“ (grant č. 403/08/0109).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. PhDr. Petr Matějů, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, Estonská 500, 101 00 Praha 10, e-mail: petr.mateju@vsfsz.cz.

postoje občanů k distributivním systémům, systémům sociální politiky a politickým elitám a výrazně ovlivňují volební chování, což platí zejména o zemích procházejících sociální transformací [viz např. Smith, Matějů 2011]. Pokud jde o postkomunistické země, řada badatelů již na počátku devadesátých let předpovídala, že přechod k demokracii a kapitalismu ve východní Evropě bude doprovázen posunem od převážně rovnostářských norem uplatňovaných v představách o distributivní spravedlnosti k zásluhovým (meritokratickým) normám. Tuto hypotézu potvrzují studie založené na datech z výzkumů provedených v posledních dvou dekádách minulého století [viz například Gijsberts 2002; Kelley, Zagorski 2004; Kaltenhaler, Ceccoli, Gelleny 2008; Loveless, Whitefield 2011]. Jednu z překážek větší tolerance k nerovnostem v zemích střední a východní Evropy přitom někteří autoři spatřují ve vnímané korupci, která naopak posiluje rovnostářské tendence [Linde 2011; Moller, Skaaning 2010; Smith, Matějů 2008; Smith 2010].

Vzhledem k předpokládanému pomalejšímu tempu proměny hodnot, zejména ve srovnání se zaváděním základních procesních atributů demokratického systému, odstátňování ekonomiky, s proměnami v oblasti sociální stratifikace a příjmových či majetkových nerovností, někteří autoři již na počátku 90. let upozorňovali na riziko, že vznikající nerovnosti, budou-li vnímány jako nelegitimní, mohou oslabovat transformační étos a podryvat reformní úsilí vlád, a to již v počátečních fázích transformace [Dahrendorf 1990]. Předpovědi těchto rizik se skutečně naplnily, o čemž svědčila narůstající frustrace z tržních reforem, nezřídka doprovázených korupcí či zjevným úspěchem tzv. „kádrů“ komunistického režimu konvertovat politický kapitál z minulého režimu na kapitál ekonomický [viz např. Eyal, Széleányi, Townsley 1998; u nás například Možný 2009; Matějů, Lim 1995]. V řadě zemí tato deziluze vedla k obrodě některých bývalých komunistických stran a k fenoménům, které mnozí autoři pojmenovali jako „obraty doleva“ [Matějů 1996; Matějů, Řeháková 1997].

Ekonomickou, sociální a politickou transformaci ve východní Evropě zákonitě provázela vlna akademického zájmu o proces formování představ o distributivní spravedlnosti, interpretaci příčin rostoucích nerovností, bohatství a chudoby a samozřejmě o legitimitu distributivního systému, který procházel poměrně radikální změnou. Hlavním zdrojem dat pro výzkum představ o distributivní spravedlnosti a legitimitě nerovností byl Mezinárodní projekt sociální spravedlnosti (International Social Justice Project, ISJP), který přivedl do jednoho týmu badatele zabývající se distributivní spravedlností jak z postkomunistických zemí, tak z vyspělých demokracií. Tyto i další výzkumy z počátků 90. let totiž stále jasněji ukazovaly, že v té době převládající teorie distributivní spravedlnosti nebyly dostatečně ukotveny v reálném chápání spravedlnosti v různých sociálně-ekonomických a politických systémech [Miller 1999]. Díky tomu se v poměrně krátké době zrodila široká škála empiricky zakotvených teorií spravedlnosti, ať už distributivní, procedurální nebo globální.

Vzhledem k významnému badatelskému zájmu o otázky spjaté s distributivní spravedlností a jejím vnímáním v různých zemích a systémech je překvapí-

vé, že dosud zůstává nezodpovězena jedna z nejdůležitějších otázek, které z této literatury vzešly: *jak se v transformujících se zemích střední a východní Evropy za dvě desetiletí po pádu komunismu změnily představy lidí o distributivní spravedlnosti, do jaké podoby vykrystalizovaly normy, jež lidé na distributivní spravedlnost uplatňují a jakou legitimitu mají v důsledku těchto změn existující nerovnosti a distributivní systémy.*

Tato stať si klade za cíl v omezené komparativní perspektivě na tuto otázku odpovědět na základě analýzy dat z projektu ISJP pro Českou republiku a Německo za léta 1992, 1996 a 2006 a českých dat z Mezinárodního programu sociálních šetření (International Social Survey Programme, ISSP) z roku 2009. Zaměříme se zejména na Českou republiku, protože se jako jediná postkomunistická země kromě Německa účastnila všech šetření projektu ISJP od roku 1992 až do roku 2006, přičemž řadu klíčových otázek k představám o distributivní spravedlnosti jsme zařadili i do posledního modulu šetření ISSP 2009 (Sociální nerovnosti). Ačkoli výsledky analýz provedených na českých datech mohou být relevantní pro řadu postkomunistických zemí, kde nebyla této otázce věnována tak velká pozornost jako u nás, hodláme být s ohledem na různé výchozí podmínky i trajektorie vývoje v těchto zemích v zobecňování závěrů maximálně zdrženliví.

V první části stati se věnujeme nejdůležitější literatuře o představách (přesvědčeních) o distributivní spravedlnosti, zejména pak o vztahu mezi dvěma hlavními normami distributivní spravedlnosti, tj. meritokratickou a rovnostářskou. Dále na rozboru literatury formulujeme hlavní hypotézy, prezentujeme použité metody a proměnné vstupující do analýz a poskytujeme vysvětlení k modelům (tj. modelům měření a strukturním modelům), které jsme pro testování platnosti hypotéz zvolili. V analytické části prezentujeme výsledky aplikace příslušných modelů na srovnatelná data, které dále interpretujeme v širším kontextu úvah o vývoji představ o distributivní spravedlnosti a propojení se stratifikačním systémem.

Přesvědčení o distributivní spravedlnosti: teorie a literatura, hlavní hypotézy

Politologická teoretická literatura již dlouho pracuje s řadou různých alokačních principů sloužících ke klasifikaci představ o distributivní spravedlnosti. Tyto principy jsou obvykle seskupeny do čtyř hlavních konceptů či principů: *zásluh, rovnosti, potřeb a účinnosti.*

Princip zásluh je založen na přesvědčení, že statky (např. příjem) by měly být rozdělovány podle jednotlivcov příspěvku, na jehož základě si nárokuje nebo zaslouží odměnu, např. vzdělání, úsilí, schopnost nebo výkon. Velmi se ale diskutuje o tom, zda jsou tyto individuální zásluhy (ve smyslu „příspěví“) náhodné, nebo založené na štěstí [Rawls 1971], například zda lidé považují dosažené vzdělání za výsledek individuálního vkladu, nebo askriptivní charakteristiku rodinného původu [Smith 2010], a jak se tyto alokační principy uplatňují v různých kontextech [Miller 1999; Scott et al. 2001]. Navzdory těmto diskusím a dosti

nejednoznačným postojům veřejnosti k těmto alokačním principům jsou zásluhy v rozvinutých kapitalistických společnostech obecně považovány za dominantní distribuční princip.

Také v případě *principu rovnosti* se – podobně jako u zásluh – diskutuje o tom, jaké jsou jeho alokační principy [Dahl 1989; Sen 1992]. V mnoha sociologických výzkumech (včetně projektu ISJP) je tento pojem definován jako rovnost ve výsledku („equality of outcome“), oproti např. rovnosti podmínek („equality of opportunity“). Je tomu tak zřejmě proto, že rovnost ve výsledku byla hlavní charakteristikou komunistických společností ve východní Evropě, což se projevovalo v nivelizaci mezd, v rovném (často však spíše v deklarativní rovině) a bezplatném přístupu k veřejným statkům i v řadě dalších oblastí. Tyto výsledky mohou být dále zachovávány v podobě práv, která vyplývají ze statutu jedince jako lidské bytosti nebo občana.

Princip potřeb je postaven na myšlence, že by zdroje měly být distribuovány podle jednotlivcových potřeb (ať jsou definovány jakkoliv), jako např. minimální prostředky potřebné k péči o rodinu nebo k vedení důstojného života. I u principu potřeb se diskutuje o jeho alokačních principech, zejména pak o problému, kdo rozhoduje o tom, jaké jsou potřeby jednotlivce [Fraser 1990]. Tento princip hraje v mnoha demokratických státech významnou roli v odůvodňování existence životního minima a sociálních dávek závislých na výši příjmu.

A konečně *princip užítku* je založen na maximalizaci „výstupů“ při daném množství „vstupů“ [Scott et al. 2001]. Tímto principem se často odůvodňuje potřeba určitých nerovností, neboť se předpokládá, že jsou nezbytné k zajištění motivací k výkonu, a tudíž prosperity společnosti jako celku. Proto má tento princip mezi klasickými teoriemi distributivní spravedlnosti tak významné místo [Rawls 1971; Nozick 1974; Okun 1975]. Obvyklé chápání tohoto principu se však zpravidla vztahuje na celospolečenské rozdělování, nikoliv na „mikrospravedlnost“ na úrovni individuálních odměn [Brickman et al. 1981]. Proto sociologická šetření zaměřená na přesvědčení o spravedlnosti na mikroúrovni s užitekem jako alokačním principem obvykle nepracují.

Řada badatelů čtyři výše uvedené principy distributivní spravedlnosti dále zjednodušuje na dvě obecné ideologie spravedlnosti: *meritokracii* neboli tržní spravedlnost (zahrnující principy zásluh a užítku) a *rovnostářství* neboli redistributivní spravedlnost (zahrnující principy potřeb a rovnosti). I v této stati považujeme meritokracii a rovnostářství za dvě poměrně koherentní ideologie založené na specifických principech distributivní spravedlnosti.

Empirický výzkum těchto principů distributivní spravedlnosti však obecně ukazuje, že vztah mezi těmito principy není ani zdaleka jednoduchý a že principy spravedlnosti se složitě překrývají a doplňují, často v závislosti na tom, jak člověk vnímá charakter lidských vztahů, na něž se tyto principy v daný okamžik aplikují. Nejen že se přesvědčení o principech spravedlnosti mohou lišit podle příslušného sociálního kontextu – v rodině, firmě nebo politické komunitě –, ale lidé mohou mít tzv. „rozdvojené vědomí“ – tj. sdílet zdánlivě protikladná přesvědčení o distributivní spravedlnosti [Lane 1962; Hochschild 1981]. Zejmé-

na teorie rozdvojeného vědomí zpochybňuje předpoklad konzistentnosti hodnot uplatňovaných v názorech na to, co je, a co není spravedlivé, a vysvětluje, proč lidé – ačkoli to o sobě často prohlašují – nejsou buď „rovnostáři“, nebo „meritokraty“, liberály, nebo konzervativci a proč nezřídka (často v různých situacích) zastávají oba pohledy na svět zároveň.

Mezinárodní srovnání založená již na prvních výzkumech provedených po roce 1989 ukázala, že postoje občanů bývalých komunistických zemí k tvrzením o spravedlnosti jsou rozporuplnější než u jejich západních protějšků [Kluegel, Mason, Wegener 1995]. Občané transformujících se zemí střední a východní Evropy na počátku devadesátých let v první řadě vykazovali mnohem menší vnitřní konzistentnost hodnot než respondenti z vyspělých demokracií [Kluegel, Matějů 1995; Mason 1995; Wegener, Liebig 2000]. Řečeno jednoduše, „Východoevropané“ chtěli *zároveň* prosperitu, kterou přináší kapitalistický trh (což se projevovalo v poměrně silných sklonech k meritokratickým normám distribuce), aniž by se ovšem byli ochotni vzdát ekonomického bezpečí sociálního zabezpečení socialistického systému a některých výhod rozdělování založeného na rovnostářských principech. Proto také vazby mezi jednotlivými ideologiemi a od nich odvozených základních principů spravedlnosti byly v té době výrazně silnější a konzistentnější na „Západě“ než na „Východě“.

Jedním z vysvětlení slabší konzistentnosti (krystalizace) hodnot na počátku devadesátých let je, že rodící se politický a ekonomický systém v postkomunistických zemích neměl tak silnou a zřetelně definovanou legitimitu jako ve vyspělých demokraciích. Zejména kvůli korupčním skandálům a problémům, které vyvolávaly poměrně rychlé implementace tržních reforem (včetně privatizace), občané jen pomalu opouštěli rovnostářská přesvědčení ve prospěch meritokratických norem. Della Fave ve své teorii sebehodnocení [Della Fave 1980, 1986a, 1986b] například tvrdí, že čelí-li nová tržní společnost krizi legitimacy, bude to doprovázeno přítomností obzvláště silných rovnostářských „protinorem“, které stávající distributivní postupy posuzují jako nespravedlivé.

S konsolidací politického a ekonomického systému, k níž ve střední Evropě nepochybně došlo, a částečně i v souvislosti s růstem nerovností a v řadě zemí i s politickou polarizací lze očekávat vyjasnění a krystalizaci individuálních představ o distributivní spravedlnosti, zejména pak obou základních norem: zásluhovosti a rovnostářství. Znamená to také, že zásluhovost by získala pozici dominantní ideologie vyznačující se téměř univerzální podporou obyvatelstva, i když silnější podporu bude mít vždy u jedinců zastávajících vyšší pozice ve společnosti (vyšší společenský status, vyšší vzdělání atd.), zatímco rovnostářství by se postupně dostávalo do role opoziční ideologie získávající větší podporu skupin, které jsou ve stratifikačním systému v méně výhodných pozicích. Centrální otázkou této stati je, zda se tato očekávání naplňují v České republice, kde lze díky dlouhé řadě srovnatelných dat tento vývoj podrobit analýze.

S ohledem na výše uvedené teorie (jejichž výčet rozhodně není úplný) a dosavadní výzkum, můžeme pro tuto stať formulovat tři základní hypotézy. První se týká povahy dvou hlavních norem distributivní spravedlnosti, jmenovitě

normy *zásluhové* („equity“) a normy *rovnostářské* („equality“). Předpokládáme, že nejde o striktně vylučující se normy, ale o normy, jež mohou za určitých okolností koexistovat vedle sebe, byť jsou v principu v negativním vztahu. Jinými slovy předpokládáme, že model měření pro zásluhový a rovnostářský princip distributivní spravedlnosti, který byl již mnohokrát ověřen na datech z devadesátých let, platí i pro data pozdější (2006 a 2009). Dále předpokládáme, že aplikace tohoto modelu měření na Českou republiku v relativně dlouhé historické perspektivě dvaceti let prokáže postupnou krystalizaci těchto norem do podoby srovnatelné s vyspělými demokraciemi. Jinými slovy očekáváme, že negativní vztah (vyjádřený korelací) mezi těmito normami se bude zesilovat. A konečně předpokládáme, že zásluhová norma se postupně v České republice etablovala jako dominantní (tj. vazby na postavení v sociální struktuře slábly), zatímco rovnostářská norma se postupně stávala normou konkurenční (tj. její vazby na postavení v sociální struktuře se posilovaly). Naši centrální hypotézu lze tedy formulovat takto: v České republice normy distributivní spravedlnosti postupně vykrytalizovaly do podoby běžné ve vyspělých demokraciích, přičemž princip zásluhovosti se etabloval jako dominantní „ideologie“, zatímco rovnostářský princip se postupně etabluje jako ideologie „opoziční“.

Data a metody

Jak šetření ISJP z let 1992, 1996 a 2006, tak nejnovější česká data ISSP z roku 2009 využívají k měření rovnostářství a meritokracie tentýž soubor proměnných. Jsou to:¹

1. „Lidé mají právo předat vlastní majetek dětem.“ (PASSW)
2. „Lidé, kteří tvrdě pracují, si zaslouží vydělávat více než ti ostatní.“ (WORKH)
3. „Lidé mají právo ponechat si to, co si vydělají, i když to znamená, že někteří budou bohatší než jiní.“ (KEARN)
4. „Nejspravedlivější způsob rozdělování majetku a příjmu je dát všem stejně.“ (EQSHR)
5. „Je velmi důležité, aby lidé dostali, co potřebují, i když to znamená odebírat peníze těm, kteří vydělají více, než potřebují.“ (WNEED)
6. „To, že někteří lidé mají větší nadání a schopnosti než jiní, je jenom náhoda, takže si nezaslouží vydělávat více peněz.“ (LUCK)²

---

¹ V závorkách je uvedeno pojmenování těchto proměnných v kauzálních modelech. Tyto proměnné nebyly vybrány z rozsáhlejší baterie otázek, nýbrž byla použita celá baterie otázek, které byly v roce 1991 pro analýzu norem distributivní spravedlnosti formulovány a v národních předvýzkumech otestovány jako vhodné indikátory norem distributivní spravedlnosti.

² S ohledem na počet proměnných vstupujících do analýzy, počet zemí a období, pro něž byly generovány příslušné matice, neuvádíme na konci stati distribuce proměnných, kte-

Všechny otázky mají stejných pět kategorií odpovědí od rozhodného souhlasu po rozhodný nesouhlas. Pro účely této analýzy byly kategorie odpovědí převráceny tak, aby vyšší hodnoty poukazovaly na vyšší míru souhlasu s položenou otázkou.

Stejně jako Kluegel a Matějů [Kluegel, Matějů 1995] i my chápeme tyto položky jako možné, i když jistě nikoli dokonalé, operacionalizace různých principů distribuce. Meritokratické položky (položky 1 až 3) měří podporu principu zásluhovosti (položka 2) a různých forem principu nároku (položky 1 a 3). Rovnostářské položky (4 až 6) měří princip rovnosti výsledku (položka 4), princip potřeb (položka 5) a aristotelovskou představu, že výsledky jsou často způsobeny osudem nebo štěstím (položka 6), a jsou tedy z meritokratického hlediska nezasloužené. Vallentyne [2003] v této souvislosti poukazuje na to, že štěstí je jedním ze základních rozměrů rovnostářství, protože jedním z hlavních cílů teorií spravedlnosti založených na rovnosti je vyrovnat výhody způsobené právě jen štěstím.

Za nejhodnější metodu testování formulovaných hypotéz jsme zvolili strukturní modelování.³ Jedním z možných (a dokonce velmi častých) přístupů k identifikaci představ o distributivní spravedlnosti a stupně jejich vykrystalizovanosti (konzistence) je testování tzv. modelu měření, ve kterém jsou výše zmíněné položky chápány jako přímo měřitelné indikátory dvou pouze nepřímo identifikovatelných principů „vyššího řádu“ (v našem případě principu zásluhovosti a principu rovnosti). Tomuto přístupu pak odpovídá analytický předpoklad, že silné *pozitivní* vazby (korelace) mezi měřitelnými položkami v rámci příslušných trojic svědčí ve prospěch hypotézy o existenci principů „vyššího řádu“, zatímco *negativní* korelace mezi tzv. latentními proměnnými reprezentujícími tyto principy vyššího řádu svědčí o míře vykrystalizovanosti představ o distributivní spravedlnosti (vychází se z výše zmíněného teoretického předpokladu, že zásluhovost a rovnostářství jsou dvě normy, které se sice navzájem striktně nevylučují, ale jsou v negativním vztahu). Principy takového modelu měření jsou vtěleny do diagramu reprezentujícího model měření dvou hlavních představ o distributivní spravedlnosti (viz schéma 1).⁴

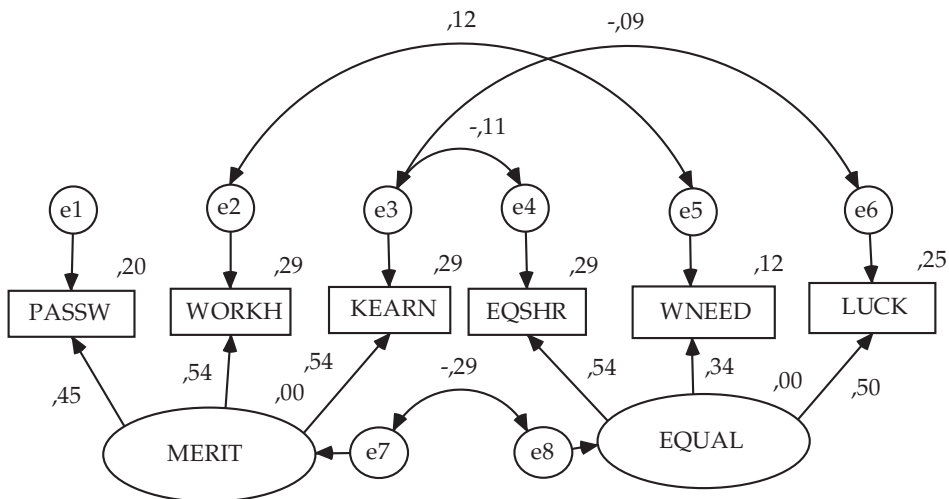
---

ré však autoři na požádání rádi poskytnou. Na tomto místě je třeba uvést, že s ohledem na velikosti souborů a poměrně nízký výskyt chybějících hodnot bylo možné pracovat s eliminací všech případů, v nichž alespoň jedna z proměnných měla chybějící hodnotu (tzv. „listwise deletion of missing values“).

³ Na podrobnější popis metody strukturního modelování není v rámci analytické stati místo. Proto čtenáře, kteří by se s metodou strukturního modelování chtěli blíže seznámit, odkazujeme alespoň na dvě české práce [Matějů 1989; Urbánek 2000]. K základním publikacím o této metodě nepochybně patří práce Duncanova [Duncan 1975], z novějších prací pak monografie Byrneové orientovaná zejména na uživatele programu AMOS [Byrne 2009].

⁴ Odhad parametrů modelu na matici pro všechny země nemá po věcné stránce velkého smyslu, byl však proveden zejména proto, abychom prověřili obecnou platnost modelu, a tudíž hypotézy o povaze vztahů mezi indikátory (měřenými proměnnými) a latentními proměnnými (konstrukty). Tuto roli výše uvedený model splnil.

Schéma 1. Model měření zásluhovosti a rovnostářství

Poznámka: Chi-square = 77,899 (5 df), $p = ,000$

CFI = ,987, RMR = ,016, AGFI = ,993

V modelu jsou pro ilustraci uvedeny koeficienty získané z aplikace modelu na spojená data ze všech 11 zemí z roku 1991.

Ponecháme-li stranou korelace mezi chybami měření (tj. mezi elementy e1 až e6 ve schématu 1), tento model neříká nic jiného, než že položky reprezentující zásluhovost („meritocracy“) a položky reprezentující rovnostářství („egalitarianism“) jsou v myslích respondentů provázány způsobem, který svědčí o tom, že výše zmíněné normy vyššího řádu lidé v reálném životě skutečně uplatňují.⁵ Do jaké míry tak činí konzistentně (tj. do jaké míry jsou tyto „ideologie“ uplatňovány jako protikladné), svědčí korelace mezi nimi (v modelu vyjádřená korelací mezi elementy e7 a e8). Jak již bylo řečeno, nepředpokládáme striktní protikladnost těchto dvou ideologií distributivní spravedlnosti (častý předpoklad v běžné diskusi), nýbrž za v podstatě samostatné ideologie s různým stupněm podpory u různých respondentů a různou mírou protikladnosti, která – jak bylo též řečeno výše – svědčí o míře jejich vykrystalizovanosti.

V rámci úvah o vhodném modelu, jímž bychom mohli hypotézy o vývoji představ o distributivní spravedlnosti testovat na reálných datech, je nutné zdů-

⁵ Jednotlivé koeficienty v modelu odpovídající orientovaným šipkám od latentních proměnných (MERIT, EQUAL) k přímo měřeným proměnným (PASSW, WORKH, KEARN, EQSHR, WNEED, LUCK) lze přirovnat k faktorovým zátěžím z běžné faktorové analýzy (analýza hlavních komponent). Neorientované šipky jsou korelace mezi chybami měření. Hodnoty nad měřenými proměnnými reprezentují procenta modelem vyčerpané variance těchto proměnných („squared multiple correlations“).

raznit, že výše uvedených šest položek, jež v teorii reprezentují dva hlavní principy distributivní spravedlnosti, může být v reálném světě navzájem provázáno komplikovanými vazbami, které se vymykají teoretickému modelu, podle kterého silné vzájemné vazby (korelace) právě jen mezi trojicemi příslušných položek svědčí o existenci zásluhového, resp. rovnostářského principu distributivní spravedlnosti. Čím méně jsou tyto dva hlavní principy distributivní spravedlnosti vykrytalizované, tím větší pravděpodobnost, že mezi jednotlivými položkami, jimiž je měříme, budou existovat vazby jdoucí „napříč“ dvěma hlavními principy. Tyto zdánlivě „rušivé“ vazby mohou svědčit o specifických rysech formování ideologií distributivní spravedlnosti. Proto je třeba jim věnovat pozornost a model měření hlavních principů (norem) stavět tak, aby se těmto zdánlivě rušivým vztahům dostalo vysvětlení. Ve strukturálním modelování, které považujeme za nejvhodnější analytický nástroj pro testování hypotéz o krystalizaci norem distributivní spravedlnosti, se tyto specifické vazby projevují jako korelace mezi tzv. chybami měření spojenými s jednotlivými položkami (ve schématu 1 vyjádřené kovariancemi, resp. korelacemi mezi elementy e1 až e6). Síla a významnost těchto vazeb by měla být předmětem interpretací v širším teoretickém kontextu stejně jako proměny korelací mezi oběma latentními proměnnými, které jsou hlavním předmětem zájmu.

Podle našich hypotéz mohou nastat minimálně tři typy těchto zdánlivě „rušivých“ vazeb. Za prvé bychom měli očekávat negativní korelaci mezi proměnnými „ponechat si příjmy“ („keep earnings“) a „štěstí“ („luck“). Pokud jde o zásluhu jako princip spravedlnosti, v současné politické teorii je jednou z nejnáročnějších otázek, jak rozlišovat mezi faktory vedoucími k výkonu, jež má jednotlivec pod kontrolou, a faktory, které jsou mimo jeho kontrolu [k tzv. „princip kontroly“ – viz Arsenson 2007]. Jde o to, že hraje-li v nadání jednotlivce velkou roli štěstí, jsou plody tohoto nadání či vloh (například vyšší příjmy) méně zasloužené, než pokud by štěstí (náhoda) roli nehrálo. Je zřejmé, že první položka (ponechat si příjmy) jednoznačně reprezentuje zásluhový princip a druhá položka (štěstí) se váže k rovnostářskému principu. Vzájemné souvislosti těchto dvou položek by měly být tedy „vyčerpány“ tím, že každá z nich vstupuje do „měření“ jednoho nebo druhého principu distributivní spravedlnosti. Současně však lze předpokládat, že v odpovědi na otázku, zda je, či není spravedlivé odměňovat podle nadání, se neprojevují jen obecné principy distributivní spravedlnosti, ale též různá sociální zkušenost, která respondenty může vést k tomu, že nadání a talent se mohou za určitých (sociálních, historických) podmínek považovat za legitimnější příčinu nerovnosti než za jiných podmínek, ačkoli se jejich představy o distributivní spravedlnosti formují podle obecně stejných principů. Takovou specifickou situací může být například dlouhodobě ověřovaná sociální zkušenost svědčící o tom, že nadání a talent se v důsledku distributivního systému neprosazují způsobem, který respondent považuje za správný, resp. že distributivní systém tyto atributy zásluhy spíše potlačuje. V takovém případě lze očekávat specifickou reakci respondentů projevující se v tom, že nad rámec utváření dvou hlavních principů distributivní spravedlnosti, kde mezi zásluhou (projevující se

ve vyšších příjmech) na jedné straně, a odmítáním rovnostářského principu, který nepřipouští vyšší odměny související s nadáním a vlohami, na straně druhé, připouští, že nadání a talent jsou atributy, jimž je třeba umožnit na sebe vázat určité distribuční benefity. Tato specifická reakce by se projevila *negativní* korelací mezi položkou „ponechat si příjmy“ a položkou „štěstí“ svědčící o tom, že talent a nadání si zaslouží určité distribuční benefity, i když jsou často produktem „náhody“. Lze oprávněně předpokládat, že tato reakce bude zvláště silná v systémech, které byly dlouho poznamenány extrémně silným rovnostářstvím, jež efektivně bránilo nejen formálnímu vzdělání, ale též nadání a talentu, stát se „konkurenční“ výhodou.

Na druhý specifický vztah, který se může projevit nad rámec základních vazeb modelu měření, upozorňuje Senova práce [Sen 1979], která ukazuje na poněkud komplikovanější vztah mezi „tvrdou prací“ a principem „potřeb“. Vychází z toho, že dosažení životního úspěchu tvrdou prací předpokládá přítomnost základních schopností plného fungování ve společnosti, a to jak obecně, tak specificky ve chvílích, kdy z nějakého objektivního důvodu, ať krátkodobě, nebo dlouhodobě, jedinec plný výkon podat nemůže. Pokud lidé postrádají základní potřeby (definované například v životním minimu), může to vést i k podlomení podmínek pro uznání zásluhového principu. V tomto smyslu mohou respondenti silně přesvědčení o podmíněnosti odměn tvrdou prací také věřit v to, že by měly být alespoň do určité míry uspokojeny základní potřeby. Tato specifická vazba prosazující se nad rámec modelu měření by se pak projevila *pozitivní* korelací mezi elementy (chybami měření) e2 a e5.

A konečně práce Matějů [1997] ukázala možnost existence poměrně silné *negativní* vazby mezi proměnnými „ponechat si příjmy“ a „stejně podíly“. I zde lze nalézt teoretické odůvodnění, které spočívá v tom, že zásluhová a rovnostářská ideologie distributivní spravedlnosti mají širší záběr než pouze nerovnost příjmů, což v různých systémech (zejména v těch, které dlouhodobě stojí nebo stály na poměrně silných základech nepeněžního zajišťování životní úrovně a vysoké míry přerozdělování) může vyvolávat různě silné reakce v podobě více či méně razantního odmítání jakéhokoli přerozdělování nad rámec vazeb, které platí pro model měření jako celek.

Tyto specifické vazby, právě proto, že nejsou univerzální a lze je přitom empiricky potvrdit, by měly být předmětem našeho zájmu, což znamená, že je třeba je v daných modelech explicitně povolit a učinit je tak předmětem porovnání. Současně tím vyjadřujeme stanovisko, podle kterého je oprávněné model měření pro dva základní principy distributivní spravedlnosti od těchto specifických vazeb „očistit“ a jeho krystalizaci a vývoj sledovat v teoreticky co nejčistší podobě.⁶

---

⁶ Na tomto místě je třeba znovu zdůraznit, že autoři jsou si vědomi možnosti zvolit opačnou strategii, tj. korelace mezi chybami měření nepovolit (nebo je fixovat na nějakou společnou hodnotu) a interpretovat změny v koeficientech reprezentujících „faktorové

Výsledky

Model měření zobrazený ve schématu 1 byl nejprve aplikován na všech 12 zemí (Německo bylo rozděleno na západní a východní) obsažených v datovém souboru ISJP z roku 1991. V tabulce 1 jsou uvedeny hlavní výsledky a statistiky vhodnosti pro každou zemi. Tyto výsledky umožňují zařadit Českou republiku do mezinárodní perspektivy a současně tvoří i výchozí bod pro historické srovnání.

Jak patrně z tabulky, v roce 1991 zkoumané západní země vykazovaly mnohem vyšší stupeň krystalizace principů distributivní spravedlnosti než postkomunistické země. Svědčí o tom velikost negativní korelace mezi „meritokracií“ a „rovnostářstvím“.⁷ Jedinou postkomunistickou zemí přibližující se západnímu vzorci byla východní část Německa, která v době šetření v roce 1991 prožívala intenzivní německé sjednocení a politiku ekonomické integrace. V ostatních postkomunistických zemích jsou koeficienty znatelně slabší, v případě Ruska a České republiky dokonce nedosahují statistické významnosti.

Měli bychom také poznamenat, že míru krystalizace hodnot v západních zemích podle všeho doprovází relativně slabé korelace mezi chybami pozorovaných proměnných. V západním Německu jsou silně asociovány proměnné „tvrdá práce“ a „potřeby“ (e2, e5), zatímco v USA byla potvrzena hypotetizovaná negativní vazba mezi proměnnými „ponechat si příjmy“ a „stejně podíly“ (e3, e4). Kromě těchto případů jsou koeficienty mezi chybami nízké a obvykle nevýznamné. To naznačuje, že čím ideologicky protikladnější jsou rovnostářství a meritokracie, tím lépe také vysvětlují rozdíly v přesvědčeních o distributivní spravedlnosti. V tomto smyslu *vypovídá krystalizace hodnot nejen o míře protikladnosti obou hlavních ideologií spravedlnosti, ale také o jejich schopnosti organizovat rozmanitý a často složitý soubor představ o spravedlnosti do soudržného systému přesvědčení.*

Z údajů o vhodnosti modelu, zejména u modelu zahrnujícího data pro všechny země, vyplývá, že teoretický model dobře reprezentuje vztahy mezi jednotlivými proměnnými. V některých zemích (zvláště v Rusku a České republi-

---

zátěže“ a korelaci mezi dvěma latentními proměnnými. Výhodou této strategie by jistě bylo vyhnout se výtce, že „manipulací“ s korelacemi mezi chybami měření lze dosáhnout nejen lepší shody modelu s daty (což je formální předpoklad přijetí modelu), ale též lepší shody modelu s teorií. Nevýhodou je to, že při slabé shodě modelu s daty bychom se mohli dostat do problémů s interpretací jeho parametrů a současně bychom vědomě rezignovali na snahu oddělit jádro testované teorie od deviací, které mohou být způsobeny různými okolnostmi jak historického či společenského kontextu, tak okolnostmi, za nichž došlo k měření klíčových indikátorů. Dlužno říci, že autoři druhou strategii aplikovali zcela vědomě a z konceptních důvodů.

⁷ Z úspěšných důvodů zde neuvádíme jednotlivé faktorové zátěže, které jsou ve všech zemích velmi podobné. Pokus učinit je formálně rovnými (pomocí tzv. „equality constraints“) v rámci analýzy provedené společně na všech datových souborech („multisample analysis“) navíc ukázal, že by šlo z hlediska celkové kvality modelu o přijatelný postup (zhoršení základních ukazatelů vhodnosti modelu se s ohledem na jeho zjednodušení ukázalo jako přijatelné).

Tabulka 1. Krystalizace zásluhových a rovnostářských norem ve východních a západních zemích v roce 1991 (podle modelu měření ze schématu 1)

	Standardizované koeficienty				Míry vhodnosti modelu		
	Merito- kracie – rovno- stářství	e3–e4	e2–e5	e3–e6	CMIN/ DF	AGFI	RMSEA
Všechny země	-0,29***	-0,11***	0,12***	-0,09***	15,58	0,99	0,031
Postkomunistické země							
Bulharsko	-0,15*	0,02	0,01	0,00	1,05	0,99	0,007
Česká rep.	-0,16*	-0,16**	0,13**	-0,28***	4,07	0,96	0,063
Německo (V)	-0,33***	-0,05	0,11**	-0,07	4,37	0,97	0,059
Maďarsko	-0,22**	-0,05	0,02	-0,06	2,99	0,98	0,047
Polsko	-0,19**	-0,01	0,16***	0,01	7,55	0,96	0,072
Rusko	-0,08	-0,17***	0,12***	-0,20***	4,89	0,97	0,055
Slovinsko	-0,16*	-0,06	0,09**	-0,13**	1,83	0,99	0,026
Západní země							
Německo (Z)	-0,44***	-0,11	0,20***	-0,08*	5,92	0,98	0,033
Velká Británie	-0,49***	-0,08*	0,02	0,00	9,04	0,95	0,081
Nizozemí	-0,45***	-0,10	0,06*	-0,03	2,96	0,99	0,033
USA	-0,34***	-0,16***	0,07*	-0,06	5,25	0,97	0,056

Zdroj: ISJP 1991.

Poznámka: *** znamená $p < 0,001$, ** znamená $p < 0,01$, a * znamená $p < 0,1$.

ce) jsou dle očekávání korelace mezi chybami měření chyby silnější než v jiných zemích, což svědčí o tom, že jak ideologicky, tak v reálné politice extrémně rovnostářské režimy poměrně hluboce zasáhly i oblast utváření představ o distributivní spravedlnosti. Proto zahrnutí těchto korelací mezi chybami měření do modelu považujeme za oprávněné a dokonce užitečné, protože umožňuje sledovat proces krystalizace norem distributivní spravedlnosti jak v rovině dané konsistencemi (shoda s teorií), tak v rovině případných inkonsistencí (odchylky od teorie). Pomocí tohoto modelu můžeme také porovnat hodnotové změny v České republice a bývalém západním Německu – jediné postkomunistické a západní zemi, z níž máme data od roku 1991 až do roku 2006.

Tabulka 2 uvádí výsledky tohoto historického porovnání. Německá data reflektují pozoruhodnou stálost krystalizace hodnot za zkoumané patnáctileté období, což může být způsobeno mírou sociální, ekonomické a politické stability v zemi v daném období. V České republice, a to je z hlediska zaměření této stati

Tabulka 2. Historická změna krystalizace meritokratických a rovnostářských norem v České republice a západním Německu, 1991–2009

	Standardizované koeficienty				Míry vhodnosti			
	Merito- kracie – rovno- stářství	e3–e4	e2–e5	e3–e6	CMIN/ DF	AGFI	RMSEA	N
Česká republika								
1991	-0,16*	-0,16**	0,13**	-0,28***	4,07	0,96	0,063	810
1995	-0,34***	-0,22***	0,05	-0,25***	6,57	0,96	0,071	1246
2006	-0,39***	-0,21***	0,15***	-0,22***	18,40	0,91	0,115	1482
2009	-0,45***	0,13***	-0,02	0,09	15,83	0,91	0,114	1143
Německo (pouze západní)								
1991	-0,44***	-0,11	0,20***	-0,08*	5,92	0,98	0,033	1732
1995	-0,48***	-0,04	0,10*	0,00	6,15	0,95	0,074	932
2006	-0,40***	-0,03	0,12***	0,02	2,88	0,99	0,029	2185

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006; ISSP 2009 (český datový soubor).

Poznámka: podle modelu měření ve schématu 1. *** znamená $p < 0,001$, ** znamená $p < 0,01$, a * znamená $p < 0,1$.

nejdůležitější, naproti tomu došlo k postupnému procesu krystalizace hodnot, která v roce 2009 dosáhla západoněmecké úrovně. V nejnovějších datech navíc velikost korelací mezi chybami významně poklesla, což je v souladu s naší hypotézou o posilující se schopnosti klíčových dvou ideologií (zásluhové a rovnostářské) vysvětlit vztahy mezi jednotlivými proměnnými, které měří inklinaci jedinců k dílčím principům distributivní spravedlnosti.

Tyto výsledky svědčí ve prospěch předpokladu, podle kterého přesvědčení o distributivní spravedlnosti v průběhu demokratického vývoje v České republice výrazně vykristalizovala, a že v současné době se jejich konzistentnost blíží té, kterou jsme identifikovali již dříve ve vyspělých demokraciích.

S krystalizací hodnotových systémů také očekáváme určité změny ve vlivu sociálního postavení respondenta ve společnosti na to, zda inklinují spíše k zásluhové, nebo naopak k rovnostářské normě. V souladu s teorií [Abercrombie, Hill, Turner 1980; Deutsch 1975; Ritzman, Tomaskovic-Devey 1992; Kluegel, Smith 1981] bychom měli být svědky poklesu vlivu postavení jedince ve stratifikačním systému na inklinaci k zásluhové normě, která se dle předpokladu stává dominantní, a tudíž téměř univerzální normou. Naopak bychom mohli pozorovat buď stabilitu, nebo i posílení vlivu některých atributů sociálně-ekonomického postavení na rovnostářskou normu, která by se – opět v souladu s teorií – měla v čím

dál tím větší míře stávat „opoziční“ normou. Přesto však budeme očekávat, že respondenti s vyšším statusem – např. vzdělanější, s prestižnějšími zaměstnáními – inklinují více k meritokratickým hodnotám, zatímco respondenti s nižším statusem, kteří mají největší prospěch z programů sociální podpory, budou i nadále více inklinovat k rovnostářským principům. Otázka tedy zní, zda se vliv základních atributů postavení jedince ve stratifikačním systému na inklinaci k hlavním normám distributivní spravedlnosti v České republice změnil v souladu s výše uvedenými očekávaními?

Abychom mohli na tuto otázku zodpovědět, specifikovali jsme strukturní model, v němž jsou rovnostářství a meritokracie (měřenými stejně jako v modelu reprezentovaném schématem 1) závislými proměnnými, jejichž varianci se pokoušíme vysvětlit šesti stratifikačními proměnnými, které byly ve všech obdobích zjišťovány stejným způsobem (viz schéma 2):⁸

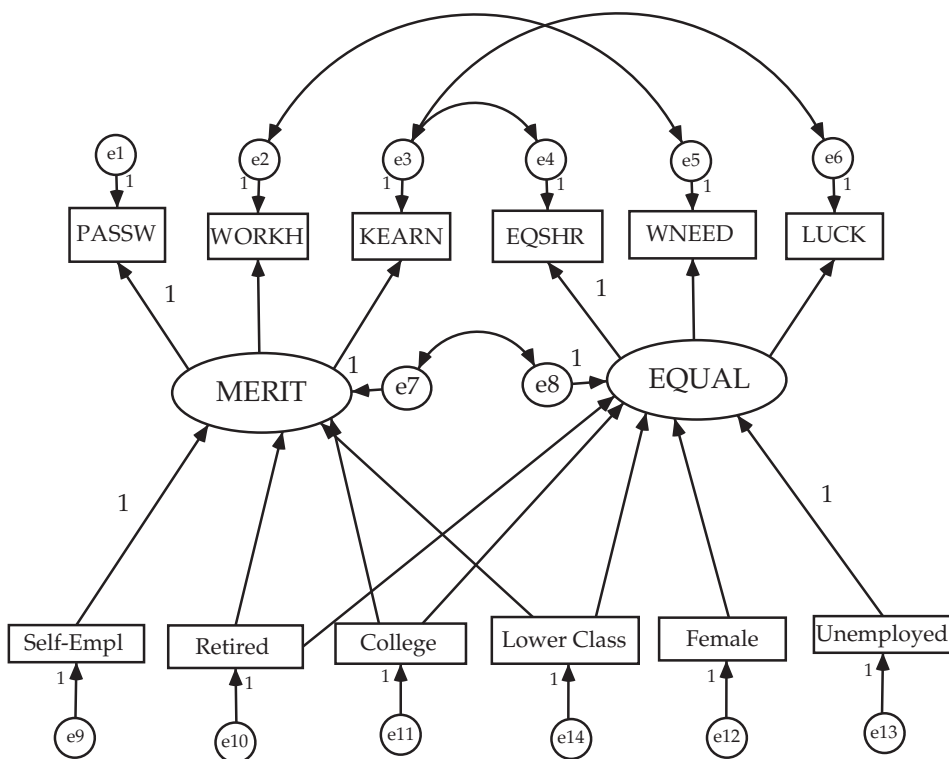
- Pohlaví: binární proměnná (1 = muž, 2 = žena) v modelu FEMALE.
- Vysokoškolské vzdělání: dummy proměnná nabývající hodnoty 1, pokud respondent uvedl alespoň nějaké terciární vzdělání (ostatní případy mají hodnotu 0), v modelu COLLEGE.
- Důchodce: dummy proměnná označující, zda je respondent v důchodu (hodnota 1, ostatní hodnota 0), v modelu RETIRED.
- Nižší třída: dummy proměnná reprezentující respondentovo třídní sebezaražení do subjektivní sociální třídy (nižší nebo nižší střední třída = 1, ostatní = 0), v modelu jako LOWER CLASS.
- Samostatní: dummy proměnná určující, zda je respondent alespoň částečně samostatně výdělečně činný (hodnota 1), v modelu SELF-EMPL.
- Bez zaměstnání: dummy proměnná určující, zda je respondent bez zaměstnání, včetně práce na méně než částečný úvazek, v domácnosti nebo mateřské, nikoli však v důchodu (hodnota 1, ostatní případy 0), v modelu UNEMPLOYED.

Ve schématu 2 je uveden strukturní model s těmito proměnnými. Model byl specifikován jako tzv. kvazirekurzivní, neboť umožňuje korelaci reziduálních rozptylů mezi oběma ideologiemi spravedlnosti. Několik těchto nezávislých pro-

---

⁸ Volba právě této sady proměnných byla výrazně určena požadavkem srovnatelnosti protokolů měření klíčových proměnných v jednotlivých letech. Dále bylo cílem pokrýt základní stratifikační dimenze, aniž by se přitom analýza musela omezovat na ekonomicky aktivní respondenty. V neposlední řadě jsme považovali za vhodné použít jako objektivní indikátory sociálně-ekonomického statusu (vzdělání, příslušnost ke skupině samostatně výdělečně činných), tak jeho subjektivní dimenzi (třídní sebezaražení). Optimální by jistě bylo použít některý ze syntetických ukazatelů sociálně-ekonomického statusu (např. mezinárodní index sociálně-ekonomického statusu – ISEL, nebo prestiž), ty však nebyly k dispozici za všechny roky a všechny země. Věk nebyl mezi nezávisle proměnné zařazen proto, že se ukázal být bez významného vlivu. A konečně vzdělání je reprezentováno binární proměnnou kontrastující vysokoškolské vzdělání proto ostatním stupňům vzdělání, protože právě při volbě tohoto kontrastu dosahovaly příslušné koeficienty nejvyšších hodnot.

Schéma 2. Strukturní model pro identifikaci vlivu sociálních charakteristik jedince na inklinaci k jednotlivým ideologiím distributivní spravedlnosti

měnných proto sloužilo jako instrumentální proměnné, zajišťující náležitou specifikaci modelu.

Výsledky analýzy uvedené v tabulce 3 potvrzují naši hypotézu, i když ve srovnání s hypotézou o krystalizaci dvou ideologií nejsou tak přesvědčivé. Nejpodstatnější je, že se za dané období výrazně změnila úloha subjektivní třídy. Zatímco v roce 1991 se inklinace respondentů z nižších tříd a respondentů ze středních a vyšších tříd nelišily, respondenti z nižších tříd začínají postupně silněji inklinovat k rovnostářskému systému přesvědčení, což potvrzuje tezi o větším připoutání rovnostářské ideologie ke skupinám s nižším sociálně-ekonomickým statusem. Inklinace respondentů z nižších tříd však ve srovnání s ostatními neztrácejí nic ze své „meritokratičnosti“, což potvrzuje teorii duality mezi dominantními a opozičními ideologiemi distributivní spravedlnosti.

Pokud jde o subjektivní třídu, vzdělání a status důchodce, výsledky ukazují, že inklinace k principu zásluhovosti jsou poněkud univerzálnější než v minu-

Tabulka 3. Porovnání vlivu stratifikačních proměnných na meritokracii a rovnostářství, 1991–2009

	1991	1995	2006	2009
Samostatní → Meritokracie	0,436***	0,510***	0,379***	0,376***
Žena → Rovnostářství	0,105**	-0,004	-0,004	0,002
Nezam. → Rovnostářství	0,272***	0,316***	0,402***	0,370***
Důchodce → Meritokracie	0,046	0,075*	0,041	0,052
Důchodce → Rovnostářství	0,128**	0,102**	0,200***	0,153***
VŠ → Meritokracie	0,054	-0,055	0,050	0,074*
VŠ → Rovnostářství	-0,186***	-0,173***	-0,094**	-0,155***
Nižší třída → Meritokracie	0,027	0,014	0,028	-0,048
Nižší třída → Rovnostářství	0,058	0,103***	0,136***	0,134***
Meritokracie ← → Rovnostářství	-0,015	-0,192***	-0,317***	-0,359***
E3 ← → e4	-0,191**	-0,338***	-0,168***	0,207***
E2 ← → e5	0,105**	0,030	0,141***	-0,065
e3 ← → e6	-0,222***	-0,265***	-0,187***	0,044

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006; ISSP 2009 (český datový soubor).

Poznámka: Standardizované koeficienty cest stanovených ve strukturním modelu ve schématu 2.

losti. Například vysoce vzdělaní respondenti v porovnání s méně vzdělanými respondenty mnohem více odmítají rovnostářství, než přijímají meritokracii. Je také třeba poukázat na to, že sociální skupiny nejsilněji vnímané jako „poražení“ ekonomické transformace – zejména osoby bez zaměstnání, důchodci a respondenti z nižších tříd – se silněji identifikují s rovnostářstvím, zatímco „vítězové“ transformace – zejména samostatně výdělečně činní a částečně i vysokoškolsky vzdělaní – silněji tíhnou k zásluhové ideologii.

Potvrdily se i ostatní předpoklady. Respondenti-důchodci přijímali rovnostářské normy silněji v letech 2006 a 2009 než v předešlé dekádě, i když rozdíly jsou relativně malé. Podobně respondenti s vysokoškolským vzděláním se po roce 2000 více identifikují se zásluhovostí a méně s rovnostářstvím (ve srovnání s respondenty bez vysokoškolského vzdělání). Po roce 2000 rovnostářství zpevnilo mezi osobami bez zaměstnání (v širším pojetí), jimž možná velkorysý sociální stát přináší nejvíce. Všechny tyto trendy, jakkoli bychom očekávali, že budou výraznější, podporují závěr, že ideologie distributivní spravedlnosti se stále více strukturuje i ve vazbě na systém sociální stratifikace.

Je také důležité poznamenat, že tyto změny vlivů stratifikačních proměnných na ideologie spravedlnosti se odehrávají v kontextu pokračující krystalizace

těchto ideologií. Jinými slovy, s tím, jak se zásluhovost a rovnostářství jako hodnotové systémy z pohledu respondentů „vyjasňují“, v příklonu k nim nabývá na významu i role umístění respondenta ve stratifikačním systému. Posilující se negativní korelace mezi těmito dvěma principy distributivní spravedlnosti potvrzuje, že tyto dvě ideologie jsou nejen navzájem ve větším protikladu, ale také konkurenčněji přitahují jednotlivce podle sociálního statusu (i když se navzájem nevylučují).

Shrnutí

V této stati jsme si v návaznosti na již dříve provedené analýzy a publikované práce položili otázku, zda proces krystalizace představ o distributivní spravedlnosti, jehož počátky jsme mohli sledovat již v devadesátých letech, pokračoval i v dalších letech a dosáhl stadia, kdy jsou tyto představy v České republice již vnitřně organizovány a strukturovány podobně jako ve vyspělých demokraciích. S tím souvisela i druhá otázka, tj. zda se ve vazbách mezi hlavními normami (ideologiemi) distributivní spravedlnosti na jedné straně a hlavními atributy postavení jedince ve stratifikačním systému na straně druhé, ustálily vztahy, které svědčí o tom, že zásluhovost se stává dominantní ideologií („dominant ideology“) distributivní spravedlnosti, zatímco rovnostářství se dostává do role „opoziční“ ideologie („challenging ideology“).

Provedené analýzy v prvé řadě prokazují, že proces krystalizace norem distributivní spravedlnosti, tj. zásluhovosti a rovnostářství, skutečně pokračoval, což se projevovalo nejen v posilování jejich vzájemně negativních vazeb, ale též v celkovém oslabování těch prvků příslušných modelů, které svědčily o poměrně výrazné vnitřní inkonsistenci těchto principů na počátku transformace. Výsledky analýz rovněž potvrzují, i když méně přesvědčivě než v předchozím případě, že zásluhovost se skutečně stává dominantní ideologií distributivní spravedlnosti, zatímco k rovnostářství ve stále větší míře inklinují ti, kteří se ve stratifikačním systému umísťují na jeho nižších stupních, a jsou tedy více závislí na redistributivních politikách. Tyto výsledky podporují hypotézu, podle níž se konsolidace stratifikačního systému ve stále větší míře prolíná s krystalizací představ o distributivní spravedlnosti. Jinými slovy, výzkum potvrdil, že se prohlubuje provázanost subjektivních hodnot a objektivního statusu běžná ve vyspělých demokratických společnostech. Můžeme proto hovořit nejen o krystalizaci hodnotového systému, ale také o odpovídající „restratifikaci“ společenského postavení ve vztahu k těmto hodnotám.

MICHAEL L. SMITH *pracuje jako vědecký pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., a jako expert v Institutu pro sociální a ekonomické analýzy. Získal Ph.D. titul na New School for Social Research v New Yorku, kde studoval politologii. Zabývá se zejména*

sociální stratifikací a nerovnostmi, sociologií politiky, protikorupční politikou, participací občanů v politických rozhodovacích procesech a environmentální sociologií. Pravidelně publikuje vědecké stati zejména v impaktovaných odborných časopisech (např. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Communist and Postcommunist Studies, Comparative Education Review).

PETR MATĚJŮ je profesor sociologie a vedoucí katedry sociologie na Vysoké škole finanční a správní. Současně působí jako expert v Institutu pro sociální a ekonomické analýzy. Od roku 2008 je předsedou Grantové agentury ČR. Zabývá se zejména problematikou sociální stratifikace a mobility, vzdělanostními nerovnostmi a vzdělávací politikou. Je autorem desítek statí o sociální transformaci ve východní a střední Evropě publikovaných ve významných českých i zahraničních odborných časopisech. Jako editor se podílel na čtyřech monografiích: *Ten Years of Rebuilding Capitalism: Czech Society after 1989* (Praha: Academia, 1999), *Nerovnost, spravedlnost, politika* (Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2000), *(Ne)rovné šance na vzdělání* (Praha: Academia, 2006) a *Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení* (Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010). Patří k nejcitovanějším českým sociologům.

Literatura

- Abercrombie, N., S. Hill, B. S. Turner. 1980. *The Dominant Ideology Thesis*. London, Boston: Allen and Unwin.
- Arsenson, R. J. 2007. „Desert and Equality.“ Pp. 262–293 in N. Holtug, K. Lippert-Rasmussen (eds.). *Egalitarianism: New Essays on the Nature and Value of Equality*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Brickman, P., R. Folger, E. Goode, Y. Schul. 1981. „Micro and Macro Justice.“ Pp. 173–202 in M. J. Lerner, S. C. Lerner (eds.). *The Justice Motive in Social Behavior*. New York: Plenum.
- Byrne, B. M. 2009. *Structural Equation Modeling with AMOS*. New York: Routledge Academic.
- Dahl, R. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dahrendorf, R. 1990. *Reflections on the Revolutions in Europe*. New York: Times Books.
- Della Fave, L. R. 1980. „The Meek Shall Not Inherit the Earth.“ *American Sociological Review* 45 (6): 955–971.
- Della Fave, L. R. 1986a. „The Dialectics of Legitimation and Counternorms.“ *Sociological Perspectives* 29 (4): 435–460.
- Della Fave, L. R. 1986b. „Toward an Explication of the Legitimation Process.“ *Social Forces* 65 (2): 476–500.
- Deutsch, M. 1975. „Equity, Equality, and Need: What Determines Which Value Will Be Used as the Basis of Distributive Justice?“ *Journal of Social Issues* 31 (3): 137–149.
- Duncan, O. D. 1975. *Introduction to Structural Equation Models*. New York: Academic Press.
- Eyal, G., I. Szelényi, E. R. Townsley. 1998. *Making Capitalism Without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso.
- Fraser, N. 1990. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.“ *Social Text* 25 (26): 56–80.

- Gijsberts, M. 2002. „The Legitimation of Income Inequality in State-socialist and Market Societies.“ *Acta Sociologica* 45 (4): 269–285
- Hochschild, J. L. 1981. *What's Fair?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kaltenhaler, K., S. Ceccoli, R. Gelleny. 2008. „Attitudes toward Eliminating Income Inequality in Europe.“ *European Union Politics* 9 (2): 217–241.
- Kelley, J., K. Zagorski. 2004. „Economic Change and the Legitimation of Inequality: The Transition from Socialism to the Free Market in Central-East Europe.“ *Research in Social Stratification and Mobility* 22 (4): 319–364.
- Kluegel, J., D. Mason, B. Wegener (eds.). 1995. *Social Justice and Political Change: Public Opinion in Capitalist and Post-Communist States*. Hawthorne, NY: Aldine deGruyter.
- Kluegel, J. R., P. Matějů. 1995. „Principles of Distributive Justice in Comparative Perspective.“ Pp. 209–238 in J. R. Kluegel, D. S. Mason, B. Wegener (eds.). *Social Justice and Political Change: Public Opinion in Capitalist and Post-Communist States*. Hawthorne, NY: Aldine deGruyter.
- Kluegel, J. R., E. R. Smith. 1981. „Beliefs about Stratification.“ *Annual Review of Sociology* 7: 29–56.
- Lane, R. E. 1962. *Political Ideology*. New York: Free Press.
- Linde, J. 2011. „Why Feed the Hand that Bites You? Perceptions of Procedural Fairness and System Support in Post-communist Democracies.“ *European Journal of Political Research* [online] [cit. 15. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-6765.2011.02005.x/abstract>>.
- Loveless, M., S. Whitefield. 2011. „Being Unequal and Seeing Inequality: Explaining the Political Significance of Social Inequality in New Market Democracies.“ *European Journal of Political Research* 50 (2): 239–266.
- Mason, D. 1995. „Justice, Socialism, and Participation in the Postcommunist States.“ Pp. 49–80 in J. Kluegel, D. Mason, B. Wegener (eds.). *Social Justice and Political Change: Public Opinion in Capitalist and Post-Communist States*. Hawthorne, NY: Aldine deGruyter.
- Matějů, P. 1989. „Metoda strukturního modelování. Přehled základních problémů.“ *Sociologický časopis* 25 (4): 399–418.
- Matějů, P. 1996. „In Search of Explanations for Recent Left-Turns in Post-Communist Countries.“ *International Review of Comparative Public Policy* 7: 43–82.
- Matějů, P. 1997. „Beliefs about Distributive Justice and Social Change. Czech Republic 1991–1996.“ *Working Papers of the Project Social Trends, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic No. 6/1997*. Prague: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Matějů, P., N. Lim. 1995. „Who Has Gotten Ahead after the Fall of Communism? The Case of the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 3 (2): 117–136.
- Matějů, P., B. Řeháková. 1997. „Turning Left or Class Realignment. Analysis of the Changing Relationship between Class and Party in the Czech Republic, 1992–1996.“ *East-European Politics and Societies* 11 (3): 501–542.
- Miller, D. 1999. *Principles of Social Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moller, J., S.-E. Skaaning. 2010. „From Each according to His Need, to Each according to His Ability: A Comparative Analysis of Post-communist Corruption.“ *Acta Politica* 45 (3): 320–345.
- Možný, I. 2009. *Proč tak snadno ... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Nozick, R. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Basic Books.
- Okun, A. 1975. *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Ritzman, R. L., D. Tomaskovic-Devey. 1992. „Life Chances and Support for Equality and Equity As Normative and Counternormative Distribution Rules.“ *Social Forces* 70 (3): 745–763.
- Scott, J. T., R. E. Matland, P. A. Michelbach, B. H. Bornstein. 2001. „Just Deserts: An Experimental Study of Distributive Justice Norms.“ *American Journal of Political Science* 45 (4): 749–767.
- Sen, A. 1992. *The Equality of What? The Tanner Lecture on Human Values*. Stanford: Stanford University Press.
- Smith, M. L. 2010. „Perceived Corruption, Distributive Justice, and the Legitimacy of the System of Social Stratification in the Czech Republic.“ *Communist and Post-Communist Studies* 43 (4): 439–451.
- Smith, M. L., P. Matějů. 2008. „Korupce jako nespravedlnost: Porozumění české korupci prostřednictvím sociálních šetření.“ Pp. 19–38 in M. L. Smith (ed.). *Vnímání a realita korupce v České republice. Nové výzkumy, metody a postupy*. Praha: ISEA.
- Smith, M. L., P. Matějů. 2011. „Restratifikace české politiky. Vývoj třídně podmíněného volebního chování v České republice v letech 1992–2010.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (1): 33–59.
- Urbánek, T. 2000. *Strukturální modelování v psychologii*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Pavel Křepela.
- Vallentyne, P. 2003. *Equality and Justice*. New York: Routledge.
- Wegener, B., S. Liebig. 1992. „Dominant Ideologies and the Variation of Distributive Justice Norms: A Comparison of East and West Germany and the United States.“ Příspěvek přednesený na *Annual Meeting of the American Sociological Association*. Pittsburgh, 20.–24. 8. 1992.